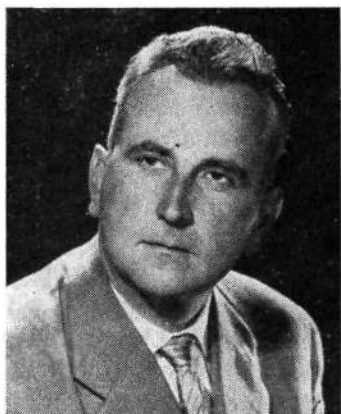

Niko
Košir

Ciril Kosmač

(Iz Spominov na sodobnike)

MAJ 1980

Pred mojo hišo na Poljšici je češnja spet vsa v cvetju. To je čas, ko je zadnja leta ob mednarodnem pisateljskem srečanju na Bledu Ciril hodil k meni, bodisi sam bodisi v družbi z domačimi in tujimi pisatelji, svojimi prijatelji. Ob takih priložnostih smo, če je bilo vreme primereno, postavili mizo in klopi kar pod cvetoče drevo in ob prigrizku in pijači so se

razpletali taki in drugačni pomenki, se iskriale šale. Kdaj pa kdaj smo opravili tudi kako resno delo, a če smo imeli posebno srečo, smo poslušali Cirilove spomine na mladost in na bogato, včasih tudi razburljivo, dogodivščin polno življenje, ki ga je živel, in na njegova številna romanja po svetu, na srečanja z znamenitimi in manj znamenitimi ljudmi. Znal je čudovito pripovedovati, naj je bilo to v slovenščini ali italijanščini ali francoščini ali angleščini; lahko da tudi še v kakem drugem jeziku, a sam sem ga poslušal le v teh.

Letos ni prišel na srečanje. Že nekaj mesecev njegov pepel počiva v žari na pokopališču v Ročah, visoko nad njegovo rodno vasjo Slap ob Idrijci na Tolminskem. Vsi, vnovič na Bledu zbrani njegovi nekdanji prijatelji pa se tega očarljivega človeka spominjajo z blago mislijo, premnogi tudi s toplimi besedami v javnih nastopih in zasebnih pomenkih.

APRIL — MAJ 1945

Sam sem se seznanil z njim konec aprila leta 1945. Po dvajsetmesečnem službovanju v Gubčevi brigadi in štabu XV. divizije je 25. aprila prišel, menda iz glavnega štaba, nalog, naj se nemudoma zglašim v Črnomlju, v takratnem uredništvu *Slovenskega poročevalca*. Tedaj je bil štab XV. divizije (pa tudi precej naše vojske) na Rogu, blizu Podstenic, koder nas je tiste dni zamedel sneg. Na Rogu ga je zapadlo okoli dvajset centimetrov, tako da sem nekaj zadnjih noči v vojski spet prebil pod šotorom, zasilno narejenim iz smrekovih vej. Najbrž nas je pošteno zeblo, a na to sem pozabil; lahko tudi, da se takrat nismo preveč menili za mraz, ker nas je grela novica o skorajšnjem koncu vojne. Naša četrta armada se je nanagloma bližala Reki in Istri, mi pa

smo se pripravljali na premike proti Kočevju in Ribnici in na boje, ki naj bi nas končno pripeljali v Ljubljano. Očitno je bil moj šotor postavljen blizu šotora telefonistov; po naključju sem namreč slišal, kako telefonist ponavlja, meni namenjen, ukaz višjega poveljstva. Ker so me prijatelji že nekajkrat dotlej skušali spraviti iz vojske v kako bolj civilno in zame ustrežnejšo službo, a zmeraj zaman — izgovor je bil vedno precej vsakdanji, češ da sem tam, kjer sem, neobhodno potreben —, si tudi ob tem pozivu nisem kaj posebnega obetal. Vendar sem se uštel, kajti že čez kratek čas je bil pri meni štabni kurir, ki me je klical v štab divizije. Tam so mi ukazali, naj se še isti dan, in to čimprej, odpravim v Črnomelj.

Čeprav ne čisto rad (zdaj torej naj grem v zaledje, ko je konec vojne in ko bomo prav kmalu zmagovito vkorakali v Ljubljano!), sem naredil, kar mi je bilo ukazano, saj mi drugega ni preostalo. Po kosilu sem se z Roga spustil v dolino, v Obrh in Podturn, od tam pa skozi kočevske Poljane mimo Tajčbirta v Belo krajino. V Črnomelj sem privandral pod noč in se seveda takoj javil v uredništvu *Slovenskega poročevalca*. Ne spominjam se, s kom vse sem se seznanil prvi večer; s Cirilom verjetno še ne. Ker se je Črnomelj tedaj pripravljal, da proslavi obletnico ustanovitve Osvobodilne fronte, proslavo, ki naj bi bila v črnomaljskem kulturnem domu, pa tudi na skorajšnji konec vojne, je bilo najbrž tudi v uredništvu vse pokonci. Verjetno sem pristrčno pozdravil Dušana Moravca, s katerim sva nekaj časa skupaj prebila v propagandnem oddelku štaba XV. divizije in je bil za tedaj moj edini znanec v novem okolju. Nikakor nisem mogel prezreti Bojana Štiha, ki je delal v uredništvu *Ljudske pravice* in ga je kdaj pa kdaj zaneslo v našo sobo, ker je bil že tedaj kot kasneje od sile zgovoren možak. Nasploh pa je bilo zame prvi večer le vse preveč novega in drugačnega od tistega, česar sem bil vajen dotlej, vendar pa nič tako nenavadnega, da bi mi ostalo trdno v spominu. Naslednji dan sem se verjetno seznanil še s kom, najbrž tudi s Cirilom, ki bi mi bil moral zbuditi pozornost že zaradi tega, ker sem pred dobrim mesecem prebral v *Slovenskem poročevalcu* njegov članek o tem, kako je doživel 27. marec 1941 v Marseillu na Francoskem, članek, ki me je navdušil in se mi je zdel ena prvih, res kulturno napisanih reči v tem takratnem dnevniku. Ampak tudi tu me spomin izdaja, ker so si tedaj stopali drug drugemu na pete vsaj na zunaj nadvse pomembni dogodki. Proslave praznika Osvobodilne fronte v Črnomlju nismo dočakali, ker se je 26. aprila pod večer vsa številna zaledna vojska z glavnim štabom, člani Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, Izvršnega odbora OF, Znanstvenega instituta, Radia OF itd. itd. iz tega prijaznega belokranjskega mesteca, ki je bilo že nekaj časa prava partizanska prestolnica, umaknila v puščobno divjino Gorskega Kotara, nekateri v Skrad, drugi, med njimi tudi uredništva partizanskih glasil, pa na Ravno goro. Pohod je bil dolg in utrudljiv celo zame, ki sem bil takih reči navajen. Tudi ob tem ne vem, ali je Ciril hodil z nami ali

se je morda, ker je imel toliko znancev in celo prijateljev med višjimi (Vidmar, Kidrič, dr. Breclj, da omenim le nekatere), peljal s kakim kamionom ali celo avtomobilom. S poti mi je ostal v spominu le tedaj za vojsko in take pohode nekolikanj prestari skladatelj Karel Pahor, ki ga je zlasti na vseh klancih očitno dajala sapa in mu je nagajalo srce, dokler se ga zadnji del poti le ni nekdo usmilil in ga vzel na enega od voz, ki so prevažali gore materiala.

Na Ravni gori smo nekaj dni ždeli brez pravega dela in nestrpno čakali, kaj nam prinese prihodnji dnevi. Meni še prav posebej ni bilo všeč to, ker nisem vedel, kakšen je naš vojaški položaj in koliko smo v tej odročni dolgi vasi resnično varni pred nenadnimi ustaškimi napadi. Te reči sem v štabu XV. divizije vsaj v grobih obrisih zmeraj poznal, upošteva je seveda s Švejkom, da se v vojni položaj lahko vsak hip menja. Tudi tokrat se iz množice ljudi, katerih mnogi so bili vsak po svoje pomembni, lušči le malo takih, ki so se mi zapisali v spomin, neizbrisno pa se mi je vtisnilo vanj tisto, o čemer v svoji knjigi *Nevarna razmerja* piše Jože Javoršek. Na že tako ali tako čudno ozračje živčnega nemira in morastega ždenja je omenjeni dogodek pritisnil pečat za vojni čas nenavadne človeške tragike in kajpak že takrat sprožil vrsto ugiбанj, natolcevanj, izmišljij in obsodb. Pogreb nesrečne sodelavke Radia OF — bil je v začetku maja — mi je še vedno živo pred očmi, z obrazi mnogih pogrebcev vred, ki se gnetejo ob cerkvi na tesnem ravnogorskem pokopališču. Med njimi sta bila njen oče in njen mož, pa oba sodelavca pri radiu, z nami pa vsekakor tudi Ciril.

Potlej ljudi njihove osebne večje ali manjše tegobe spet zali je plima zunanjih dogodkov. V začetku maja je bil osvobojen Trst. Začeli so se premiki tudi iz Skrada in z Ravne gore. Nekaj poročevalcev, med njimi Aleksander Javornik-Klemen, in zdi se mi, da tudi Dušan Moravec, so odšli z Ravne gore že 4. maja in spremljali partizanske voditelje v Ajdovščino, kjer je bila 5. maja ustanovljena prva slovenska vlada. Drugi smo odšli na pot 5. maja in se s kamioni odpeljali v Ajdovščino, kjer smo prespali, nato pa naslednji dan v Gorico in Trst, koder smo ostali do 10. maja. Iz Ajdovščine se bolj kot Cirila spominjam Ceneta Kranjca, ki nas je na smrt trudne sredi noči budil iz spanja, da bi prisluhnili petju slavčkov, ki so res gostoleli kot za stavo, pa mu za to nismo bili preveč hvaležni. Dne 10. maja pod večer smo naposled prispeli v Ljubljano in se ustavili pred hotelom Slon. Porazdelili so nas po hotelskih sobah, kjer so nas tisto in še marsikatero naslednjo noč pošteno žrle stenice, a kdo bi se tedaj preveč razburjal zaradi tega, saj je naposled vendarle »izbruhrnila svoboda«, kot smo govorili, ne vedoč, koliko grenkega nam bo tudi ta prinesla.

Naslednje jutro, takole med osmo in deveto uro, pa se je naša četica zbrala, pripravljena »zavzeti« uredništvo *Jutra*. Ta dan mi je Ciril jasno stopil pred oči in ga še vedno vidim, kako, visok in vitek, oblečen v voja-

ško uniformo, z brzostrelko čez rame, pri hoji rahlo sklonjen naprej in z nekolikanj trudnim korakom zapušča hotel na čelu kolonice, v kateri smo še Aleksander Javornik-Klemen, Dušan Moravec, Franček Bohanec in jaz, jo pred pošto mahne čez tedanjo Šelenburgovo v tedanjo Knafljevo ulico in tam v uredništvo *Jutra*, dnevnika, ki je z našim prihodom v Ljubljano nehal izhajati. Tam so nas že čakali uredniki in novinarji *Jutra*, kolikor jih ni pobegnilo. Ciril jim je v kratkem nagovoru razložil, kako bo poslej, v imenu somišljenikov OF v podjetju nas je pozdravil novinar France Puc, nato smo se razšli. »Osvoboditelji« smo se potlej zbrali še na kratko sejo, na kateri nam je Ciril kot glavni urednik *Slovenskega poročevalca* razdelil resorje: Moravcu kulturo, Javorniku gospodarstvo, Bohancu notranjo politiko, meni zunanjo. V to prvo povojno redakcijo *Poročevalca* so kmalu zatem prišli še Cene Kranjc, Karel Grabeljšek, Tone Seliškar, Ladislav Kiauta in še nekateri drugi.

Mnoge od nas je v tistih mesecih neponovljivega tovarištva povezal prijateljstvo, ki je ostalo trdno tudi tedaj, ko nas je hudo preizkušene razteplo po drugih službah in na vse kraje. V hiši, ki je imela takega šefa, kot je bil Ciril, je bilo lepo in prijetno delati. Z njim sem se poslej videval vsak dan, če drugje ne, vsaj na jutranji uredniški seji. Seje so bile večidel kratke, ker nismo mlatili prazne slame kot kasneje, ko so nastopili drugačni časi in so nam zapovedovali drugačni ljudje. Vsakdo je tedaj sam vedel, kaj je njegova naloga, in ni nikoli premišljeval, kako bi se naloženega bremena čim laže znebil ali ga preložil na druge rame. In nismo se pritoževali, niti tedaj, kadar je naš delavnik trajal štirinajst ali šestnajst ur. V Cirilovem odnosu do podrejenih ni bilo nič birokratskega ali vzvišenega; vedno je bil tovariško pripravljen pomagati, dejansko ali z nasvetom. Ker je na eni strani imel nos za to, kaj je prav in kaj ni, smo jo v tistih burnih in nelahkih časih prav dobro vozili, po drugi strani pa je imel tudi prijatelje med tedanjim vodstvom, tako da je lahko naravnost pri njih, brez posrednikov, ki ponavadi vse zaklobuštrajo, zvedel, kaj hočejo od novinarjev in kako naj pišejo, da bo najbolj prav. Njegove obnovljene nekdanje zveze s književniki so mu omogočale, da smo ob izjemnih priložnostih lahko računali na kak njihov prispevek, od katerih naj omenim vsaj dva, ki sta oba izšla ob našem diplomatskem boju za zahodne meje: prvega, z naslovom *Za Trst* in z mottom: Nekaj gnilega je v deželi danski, je napisal Oton Župančič, drugega: *Ali gre res za naš Trst*, pa Franc Saleški Finžgar. Ne le kvaliteta, že imeni sami sta dajali člankom poseben zven in težo. Kdaj pa kdaj se je splašil tudi Ciril sam in napisal kak uvodnik, kot je znal samo on.

Takrat, v prvih mesecih svobode, sva se, lahko rečem, prav prijateljsko zblížala. Večkrat sem ga obiskal na stanovanju, najprej, če se ne motim, na Erjavčevi (v hiši, v kateri je kasneje stanoval Miha Marinko), pa v Golobovi hiši v Gorupovi ulici, nazadnje pa na Koleziji, nasproti hiše F. S. Finžgarja. Ob takih priložnostih mi je večkrat dal brati kak svoj spis ali mi sam prebral kak odlomek, o katerem sva potlej de-

batirala. Posebno na široko mi je govoril o večjem delu, ki ga je imel v načrtu in ki mu je dal naslov: *Domovina na vasi*. Ne spominjam se, da bi v kakem njegovem kasnejšem delu bral kaj od tistega, kar sem prebiral takrat. Velikokrat me je povabil s sabo na izlet; vozil je star mercedes, zaplenjen bivšemu *Jutru* ali kaj. Skupaj sva lepega jesenskega dne na poti v Gorico ali Brda mimogrede obiskala njegovo rojstno vas Slap ob Idrijci, a ne domače hiše; verjetno se mu je službeno kam mudilo, ali iz kakega drugega razloga. Pokazal pa mi jo je, a tedaj iz dejstva, kako daleč iz vasi in kako na samem stoji njegova domačija, nisem še ničesar sklepal. Ko sem drugič trčil obenj, na Cirilovem pogrebu, se mi je zazdelo, da mnogokaj v njegovem delu lahko razložimo prav s tem. Če so ga ocenjevalci njegovega dela primerno upoštevali, ne vem.

Še posebno nepozabni pa so bili izleti, ko je Ciril z mano vred povabil v svoj avto tedaj že hudo bolnega pesnika Otona Župančiča, s katerim sta bila očitno dobra prijatelja. Enega teh izletov, bilo je lepega, poznega jesenskega dne, ko smo se zapeljali v Mekinje, nato pa peš na kratek sprehod ob tamkajšnjem, v jesenskih barvah žarečem gozdu, nazadnje pa jo mahnili v Kamnik v gostilno Pri nebeškem očetu, ki pa so ji vsi poznavalci in domačini vedno pravili Pri nebeški materi, kajti vsega ugleda in spoštovanja vredna je bila gostilničarka, tega izleta torej ne bom nikoli pozabil, saj ima človek v življenju le redkokdaj priložnost, da kaj podobnega doživi. (O tem izletu bolj na široko govorim v spominih na O. Župančiča). V tem času je Ciril nekajkrat obiskal Poljšico, mojo rojstno vas, koder se je zelo priljubil moji mami. Kako pa se ji tudi ne bi, ko pa je znal biti tako prisrčno očarljiv in je tudi v pomenkih s preprostimi ljudmi zmeraj znal ubrati prave strune. Od vseh, ki so me tedaj in vsa naslednja desetletja obiskovali na Poljšici, in teh ni bilo malo in skoraj vsi so bili ljudje na mestu, je, čeprav so ji bili vsi dobrodošli, tako veselo in odprtih rok kot njega sprejemala le pianista Acija Bertonec.

A naj se vrnem v prve čase svobode, ko smo s Cirilom skupaj delali pri *Poročevalcu*, koder smo, skupaj in posamič, doživljali mnoge prijetne reči, pa tudi take in drugačne nevšečnosti. Nekatere so bile posledica naših pretiranih upov in slepil med osvobodilnim bojem, druge plod ljudi, ki se radi hranijo s kruhom hudobije, vse pa je bilo še nekako v znošnih mejah; še vedno smo lahko živeli v prepričanju, da smo zmagovalci, in si dopovedovali, da je v celem konec koncev kar v redu. Ko bi bili imeli izkušnje, ki smo jih pridobili kasneje, nekateri tudi prepozno, ne bi bili taki božji volki. Božji, ali bolje, hudičevi mlini so nam kmalu začeli mleti dokaj neužitno moko, peki pa mesiti hudó neprebavljiv kruh. Ko bi se bili malo globlje seznanili s tistim, kar je v Sovjetski zvezi počenjal z razumniki Stalin in kaj vse hudega so jim prizadejali njegovi valpti in opričniki, bi bilo naše razočaranje, ko se je pri nas začelo ponavljati domala isto, precēj, precēj manjše. Paradoks pri vsem tem je bil, da je vladajočim narobe hodilo prav to, da se je večji del inteligen-

ce med narodnoosvobodilnim bojem tako dobro držal. Ko bi bili hodili po poti izdaje, bi bilo veliko laglje; malo bi jih bili prestrašili, nato pa si jih lepo mirno ovijali okoli prstov. S temi prekletimi sodelavci med osvobodilnim bojem — tedaj so jih še kar nekako prenašali in z njimi, če že ne kdove kako lepo, vsaj kolikor toliko dostojno ravnali — pa je po zmagi nastal velik križ. Večina je pač mislila, da lahko ostane ponosno vzravnana tudi v svobodi, če je bila taka v hudih dneh sovražne zasedbe. Te pokore se nikakor niso hoteli odvaditi misliti s svojo glavo, to pa je bil drugi vnebovpijoči greh. Tistega, ki se ni bil pripravljen podati, je bilo treba tako ali drugače zlomiti, zastrašiti, osvinjati, zapreti, in če bi vse to nič ne zaleгло, uničiti, da bi bil tudi poslej, po tolikेरih žrtvah za neko namišljeno svobodo, spet le en sam pastir in v enem hlevu zgnetene in po taktu blejajoče ovce in kostruni. Prvi, ki jih je zadel pregon, so bili nesrečni interniranci (zvesto smo hodili po Stalinovih stopinjah, ni kaj reči!) ali ljudje, ki so kot partizani padli v ujetništvo in v taboriščih smrti po naključju ostali živi. Prišlo je do zastraševalnih sodnih procesov, katerih pravna utemeljenost je bila tolikšna, da so jih kasneje, čez približno dvajset let, njihovi organizatorji sami razveljavili kot nična. Ob tem se kajpak zastavlja vprašanje, kaj razen piškavega moralnega zadoščenja so imeli ti nesrečniki, če so vobče ostali živi. Potlej so prišli na vrsto partizani in morda kot eden prvih med njimi prav Ciril Kosmač, ki so mu na jesen leta 1946 naprtili obtožbo, da je nič manj kot angleški vohun, agent Intelligence Servicea. Človek torej, ki se je vključil v boj za pravice Slovencev, ko je komaj dobro odrasel šolskim klopem, patriot do dna duše kot večina Primorcev, ki so po prvi svetovni vojni prišli pod Italijo, mož, ki je okusil italijanske ječe in so mu Nemci v taborišču Dachau ubili očeta, partizan, ki si ni pomišljal priti na osvobodeno zemljo, čeprav je imel možnost, da tudi zadnji čas vojne prebije v kakem mirnejšem zavetju, glavni urednik glasila Osvobodilne fronte, čigar delovanje po zmagi je bila vsem odprta knjiga, naj bi torej v očeh vseh postal umazan vohun in tuji plačanec.

Kot preprost državlján te države, ki smo se zanjó borili, pa nas je tedaj začela preganjati drugega za drugim, nisem nikoli vedel, kdo pravzaprav je bil pobudnik umazane gonje, ki se je vanjo s tolikšno vnemo in ihto zagnala uprava javne (ne)varnosti. Po pravici povedano, tudi poizvedoval nisem po tem. Vem pa za nekatere, ki so bili v preganjanju Cirila Kosmača prav posebno prizadevni, pa so se kasneje delali, ko da imajo povsem čisto vest in roke. Vrag z njimi! Naj opravijo sami s sabo, če morejo, in tudi odvezo za to si lahko dajo, če jim je tako prav. In še nekaj je pri tem povsem zanesljivo: ni šlo samo za Cirila (drugi smo bili vsaj za takrat manj zanimivi!), temveč so s tem, ko so udarili njega, hoteli zadeti tudi njegovega prijatelja Josipa Vidmarja, deloma tudi dr. Ferda Kozaka. Predvsem prvi je bil stalinistom pri nas že dolgo trn v peti in so po terenskih partijskih organizacijah venomer rovarili zoper njega in objedali njegovo ravnanje. Pobuda za to

kajpak ni prihajala »od spodaj«, kakor so takrat in vseskozi v podobnih primerih tako radi devetkali, temveč »od zgoraj«.

Kako se je vsa zadeva s to nesmiselno obtožbo zoper Cirila razpletala za kulisami, ne vem, vse pa kaže, da ne Vidmar (in morda tudi ne Kidrič) nista pustila prijatelja na cedilu in sta ne glede na vsesplošen strah dosegla vsaj to, da Cirila niso začeli javno sodno preganjati. Koliko skrivnih nevšečnosti je moral prestajati, bi lahko povedal le sam, a najbrž ni, in škoda, da ni. Vsem pa je znano, da je bil čez noč ob službo glavnega urednika *Slovenskega poročevalca* in se je znašel na cesti. Hudega vaje je najbrž skomignil z rameni in se spomnil očetovih besed, ko se je kot dvajsetleten mladenič ob prebegu v Jugoslavijo poslavljajal od njega: »Nikar ne pozabi, da človek prej umre od obupa kot od lakote.«

Tudi za zakulisne spletke pri *Poročevalcu* ne vem, ker kot nepartijec v marsikaj nisem bil posvečen; nisem bil vreden. A po tistem, kar se je tedaj šušljalo, in po tem, kako so štreto razpletli, lahko zapišem, da se je kot ubogljiv valpet med odgovornejšimi člani uredništva izkazal predvsem Tone S. Zanj se vprašanje o Cirilovi krivdi ali nekrivdi vobče ni postavljalo: če so takó rekli tisti »zgoraj«, je bil pač capin. Nekaj jih je stisnilo rep med noge, vendar se vsaj očitno niso preveč trudili, da bi prinesli kako poleno k goreči grmadi. Nekaj jih je očitno pokazalo dovolj poguma in so, preden bi Cirila obsodili, zahtevali otipljivejših dokazov, ki pa jih niso dobili, najbrž z izgovorom, da gre za državno skrivnost . . . , med njimi vsekakor Dušan Moravec, morebiti tudi Cene Kranjc, predvsem pa, kar je bilo najpomembnejše, strankin sekretar Karel Grabeljšek-Gaber, poštena duša in pokončen človek, čeprav je po več letih članstva v tej organizaciji ceno poguma verjetno že poznal.

Konec za nobenega od »velikih treh« ni bil dober. Ciril, kot rečeno, je frčal na cesto, tov. Gaber je moral za kazen iz hiše, v uredništvo *Ljudske pravice*, iz hiše pa je moral tudi organizacijski sekretar podjetja, a na boljše: k Slovenski izseljenski matici. Zakaj na boljše, bo razvidno iz mojih Spominov na tiste dni, če bodo kdaj ugledali beli dan. Omahljivce so ukorili, vse pa hudo zastrašili.

Preganjanci so triumfirali. »Vera« je bila rešena, »red« narejen, svojim zaslugam za »dobro ljudstva« so lahko prišteli še eno.

O tej nečedni in za Cirila nadvse mučni zadevi je vladal popoln molk vse do njegove smrti v letu 1980, torej celih štiriintrideset let. Tedaj je v spominskem članku v *Delu* še vedno živeči njegov prijatelj, petinosemdesetletni Josip Vidmar med drugim zapisal tudi to, da je Ciril Kosmač leta 1946 doživel húdo politično krivico. Samo to in nič več. Po mojem mu ta stavek dela čast, čeprav je razumljiv le tistim, ki o stvari vedo več. Vsaj zapisal ga je. Lahko da mu je privrel iz brezna globoke užaljenosti, ki jo je tedaj morda občutil, občutil zavoljo prijatelja, pa tudi zavoljo sebe, saj je bil dovolj bistroumen, da je uvidel, kako ta grdobija zadeva tudi njega. Po tem spominskem članku je bilo nekaj časa spet vse

tiho, potlej pa se je v *Sodobnosti* Bojan Štih oglasil s *Kratkim pismom o zgodovini*. Iz preobilice besed je težko razbrati, zakaj je pismo napisal in kam z njim meri. Zmeda je popolna predvsem zato, ker med vrsticami v isti sapi napada Vidmarja, kot da je samo prežal, kdaj bo lahko spet zarenčal nanj, Vidmarja, ki bi ga bilo zaradi tedanjega ravnanja, morda kot enega redkih, pravzaprav treba pohvaliti, nato pa zapoje hvalo ljudem, ali po njegovem »vplivnim in odločilnim političnim subjektom, ki so takratnemu lovu na čarovnice nasprotovali in s svojo besedo in tudi s svojim vplivom v jugoslovanski in slovenski administraciji obvarovali Cirila Kosmača pred tragičnimi posledicami, ki bi lahko nastale zaradi suma nečednega sodelovanja s tujino.« Tako Štih. A dejstvo, ki ga nihče ne bo mogel spraviti s sveta, je, da jo je Kosmač tedaj zvozil le zato, ker so mu nekateri prijatelji (Vidmar! Boris Kidrič?) upali ostati zvesti, ker so torej ohranili nekatere človeške vrline, ki so se kasneje bolj in bolj zgubljale. To človeško pogumno dejanje prijateljev v ničemer ne »razveljavlja grdega dejstva suma in obtožbe,« kot nam dopoveduje Štih. Koga bi rad opral krivde? Kakega tedanjega strankinega veljaka? Notranjega ministra? Vrhovnega kolovodjo tajne policije Aleksandra Rankovića? Organizatorje gonje zoper razumnike nasploh? Kolikor ga poznam, najbrž nikogar od teh, a da ne bi bilo nesporazumov, bi moral svoje pisanje bolj domisliti. In zakaj daje grdi stalinistični stvarnosti pri nas v letih 1947 do nekako 1954 ime lova na čarovnice? Bilo je več in hujše kot to. In ko bi ta usmeritev prevladala, potlej bi tudi Kosmača prej ali slej dokončno postavili na kak slepi tir, kasneje pa prav lahko, da bi bil z mnogimi drugimi svobodno čutečimi in mislečimi razumniki ob glavo. In prav verjetno je, da je v tem primeru niti Štih ne bi bil prepoceni odnesel. Čemu zanikati in izničevati žalostno in prežalostno obdobje, ki ga je bilo kasneje, hvala bogu, večidel konec.

In tedaj so res, po svoje kajpak, in verjetno tudi zaradi prijateljstva, ki so mu ga ohranili vplivni prijatelji, Cirilu krivico nekako popravili. Najprej je spet dobil službo, nato kar lepo pokojnino, v najem prijazno hišo z vrtom v Portorožu, postal je član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, bil deležen nekaterih počastitev in nagrad, med njimi tudi najvišje, to je nagrade AVNOJ in Prešernove nagrade leta 1980. Te ni več dočakal, zvedel pa je menda še zanjo. A krivice najbrž ni pozabil. O tem sicer nisva nikoli govorila, toda v njegovi odločitvi glede pogreba — nobenih svečanosti, nič govorov, nič cvetja in podobno, zoper ljudi, ki se ob takih priložnostih tako radi razkazujejo, kot da bi radi koga preslepili, ali si utišali slabo vest —, vidim dokaj otipljiv dokaz, da se v svojem mnenju ne motim. To naj potrdi tudi drobna, a zanesljiva novica, kako boleče in neprijetno je prizadelo njegova otroka, Nejca in Nanco, ko sta med prvimi sožalnimi brzojavkami, ki so jih ob pisateljevi smrti pošiljali naši veljaki, dobila prav tiste od njegovih tedanjih najhujših preganjalcev. Potemtakem sta bila tudi onadva poučena o tem, kako se je v tistem nesrečnem letu 1946 vsa ta reč pletla.

Naj se sedaj še sam vrnem vanj. Še enkrat ponavljam: škoda, če ni Ciril nikjer pustil zapisano, kakšne grdobije je moral tedaj prestajati. Z zastraševanjem so hoteli dobiti obremenilne priče tudi med njegovimi prijatelji in sodelavci, kolikor pa bi se jim to ne obneslo, ga vsaj osamiti. Tako so večkrat grozili tudi meni. Najprej so hoteli tudi od mene potrditve, da je vohun. Ko sem jim na to odgovarjal, da mi o tem ni nič znanega, so se samovšečno bahali, da oni »te reči zanesljivo vedo.« Malodane vsakokrat potem, ko sva se s Cirilom kje srečala, so me spet in spet hrulili, kaj da imam opraviti s tem ničvrednejšem, in mi branili sestajanje z njim. Včasih so mi tako opozorilo poslali celo prek kakega tretjega; lahko da je bil njihov zaupnik, lahko pa kdo od tistih, katerih mnenje bi bil moral upoštevati po »službeni dolžnosti«, pa ga nisem.

Obtožba je Cirila, o tem ni dvoma, hudo potrla, a na srečo tudi razkačila, kajti, kot kaže, je kmalu spet sédel za mizo in napisal mojstrsko novelo *Očka Orel*. Ob tem ustvarjalnem naporu je najbrž malo pozabil na grdobije, ki so mu jih kuhali, ob uspehu, ki ga je doživel ob objavi te novele, pa spet dobil več zaupanja vase. Kljub navidezni trdnosti in samozadovoljstvu je bil namreč notranje sila krhek in poln dvomov. Kmalu so se preganjalci vsaj malo, a še daleč ne dočista unesli. Spet je dobil službo: ali pri filmu ali v uredništvu ilustrirane revije *Tovariš*, glede tega me moj spomin pušča na cedilu, a to zagotovo vedo kronisti. Midva sva se tedaj začela redkeje videvati; vsakdo je imel čez glavo svojih opravkov in skrbi. V drugi polovici leta so se začele tudi nadme zgrinjati hude nadloge. Ko sem iskal rešne poti iz zagate, pripravljen, da se kot »sovražnik ljudstva« zoper tajno policijo spajdam s hudičem samim, (a kaj ko tudi vrage tedaj niso bili več tisto kot dotlej!), in se oprijemal vsake, tudi najtanjše in najneznatnejše bilke, sem se z nekdove kolikšnim upanjem, a s tlečo iskrico v srcu, da mi morebiti le pomore, vendarle obrnil tudi na Cirila. Obiskal sem ga v uredništvu *Tovariša* in mu kar naravnost razložil svoje tegobe. Pravzaprav nisem niti pričakoval, da bo Ciril kaj naredil zame, saj sem vedel, kako je v okoliščinah, kakršne so tedaj bile, to od sile težko, če že ne nemogoče. Vedel pa sem tudi, da je spet velikokrat na obisku pri prijatelju Vidmarju in večkrat v Klubu poslancev, kjer se srečuje s Ferdinom Kozakom, Marijanom Brecljem in drugimi tedanjimi zaležnimi možmi. Zato sem na tihem upal, da bo udaril po mizi in se razjezil vsaj zaradi sebe, ker mu ti pesjani še ne dajo miru, in s posredovanjem pri enem ali drugem vplivnem možu, obenem ko bo zase, posredno tudi zame dosegel kaj dobrega. Ob trezni presoji bi bil kaj takega niti v sanjah ne smel pričakovati. No, ko sem Cirilu razložil, kako me še vedno preganjajo zaradi njega in hočejo o njem po vsej sili zvedeti to ali ono, je, sedé za pisalno mizo, do vrha založeno z vsemi mogočimi časniki, revijami in papirji, samo nemočno razširil roke in nekam zgubljeno in zagrenjeno rekel: »Kaj pa morem, Nikec, če so taki!« Samo to in nič dru-

gega. Ker torej iz tistega, zavoljo česar edino sem prišel, ni bilo nič, sem se kmalu v naglici poslovil in, priznam, razočaran odšel, še prej pa sem mu nekako zagrozil, da bom o vseh teh svinjarijah, če bo o njih molčal on, kaj napisal jaz sam.

Hudó napak bi ravnal vsakdo, kdor bi v tem mojem pisanju hotel videti, čeprav najmanjši očitek Cirilu. Da bi si takrat on ali kdor koli upal udariti po mizi? Kje pa! Res zelen sem bil in otročje nerazsoden. Takrat se je vsakdo bal vsakogar; samovolja in moč tajne policije sta bili tolikšni, da odkrit nastop zoper njeno divjanje nikomur še na misel ni prišel. Kdor se je znašel v njihovih kleščah, se je moral ali vdati ali biti pripravljen na to, da mu bo strašno huda predla, če ga že ne bodo uničili. Koliko nedolžnih je brez obtožbe in obsodbe izginilo, koliko leta in leta čumelo po ječah in taboriščih. Postavljajem, ki so kar naprej junaki, tudi takrat, ko je najmanj treba, zlasti pa takrat, kadar imajo za sabo trdno zaledje oblasti in moči, ali pravičnikom, ki so imeli to srečo, da nikoli niso prišli v primež nikomur in ničemur odgovornih nasilnikov, in ki tako zviška obsojajo ljudi, ki se v takih okoliščinah pokažejo krhki in šibki, pa ne Cirilu ali sebi v opravičilo, temveč samo v vednost tole: »*Nolite iudicemini* — Sodite šele tedaj, ko boste prišli v podoben položaj. V spopadu z nasiljem in mračnjaštvom pred vojno in v osvobodilnem boju je bila naša energija ne le načeta, temveč že hudo izčrpana. Večina od nas je šla skozi koncentracijska taborišča, ječe, partizansko vojsko. Ko smo že nekolikanj utrujeni zmagali, si nismo mogli niti v sanjah predstavljati, da nas najhujše šele čaka, in to od lastnih ljudi, celo od nekaterih soborcev; najhujši so pa tako ali tako zmeraj tisti, ki pridejo v »gospodov vinograd« pet minut pred dvanajsto ali celo kako minuto čez. Pri tem nam nič ni pomagala puhlica, da revolucija žre lastne otroke, čeprav nismo bili povsem nevedni v zgodovini, koder se takih primerov ne manjka. Morda je bila naša zmota le v tem, ker smo mislili, da pač žre le imenitnike, ki se prerivajo in koljejo okoli korita, ne pa preprostih ljudi, kakršni smo mi, ki nas niti ni skominalo po vladanju nad drugimi, temveč bi le radi v miru opravljali svoje delo.

A naj bo dovolj o teh žalostnih rečeh. Vse mine, pa so, čeprav za prenekaterega prepozno, minule tudi te. Ciril je, kot rečeno, spet prišel do kruha in dela, preganjalci so se unesli in mu vsaj očitno niso več delali preglavic. Tudi sam sem jo naposled dokaj srečno izvozil. Ostal pa je bridek spomin in spoznanje, kako težko je v takih časih ohraniti integriteto in koliko sile, ki bi jo lahko koristneje uporabili, je treba uporabiti, pravzaprav zatratiti, da obstaneš. S Cirilom sva se sedaj videvala bolj na svete čase. Imel je precej opraviti s filmom, ki mene ne tedaj ne kasneje ni kdove kako zanimal. Priznati pa moram, da mi je po njegovem scenariju narejen prvi slovenski igrani film *Na svoji zemlji* šel močno do srca; nekaj prvinsko prostosrčnega in dobrega je v njem, spričo česar človek nekaterih pomanjkljivosti še opazi ne. Kar lepo se

je dal gledati tudi drugi, po njegovem scenariju narejen film: *Tistega lepega dne*. Tretjega, to se pravi *Balade o trobenti in oblaku*, nisem šel nikoli gledat. Vendar vse to ne sodi več sem. Redkeje sva se videvala tudi zato, ker sem na jesen leta 1952 šel poučevati na gimnazijo v Stično. Ko sem se čez poltretje leto od tam vrnil v Ljubljano, se je Ciril, če se ne motim, že preselil v Portorož. Hudi časi so bili za oba že v pozabo toneči bridek spomin. Poslej sva se srečevala, a ne kdove kako pogosto, bodisi na njegovem domu v Portorožu ali v Klubu književnikov v Ljubljani ali pri meni doma na Poljšici. V Portorožu sem se oglašal takrat, kadar sem hodil v Istro na počitnice, ali sem kako drugače zašel tja. Najini tamkajšnji pogovori so se sukali okoli njegovega dela, pa tudi okoli vrtnarjenja. Ob hiši je imel namreč vrt, ki ga je sam obdeloval, pa sva, bi lahko rekel, »izmenjavala izkušnje«, ki jih obema, saj izhajava iz kmečkega okolja, ni manjkalo. Zadnje leto pred smrtjo je hotel posaditi še nekaj grmov rdečega ameriškega ribeza, a takrat, ko se je za to odločil, je bilo že prepozno za presajanje, pa sem mu obljubil sadike s svojega vrta za naslednjo pomlad. Usoda je sklenila drugače: tisto pomlad sta njegova hiša in vrt v Portorožu že samevala, sam pa je počival v Ročah.

V Klubu književnikov sem dolga leta ne le večerjal, temveč tudi, kadar sem bil v Ljubljani, večer za večerom posedeval, največkrat v družbi prijatelja Acija Bertonec in njegove žene, ali slikarja Franceta Miheliča in žene Mire, ali kakega drugega svojih prijateljev in dobrih znancev. Kdaj pa kdaj ob takih priložnosti je prineslo v klub tudi Cirila, ki je po takih ali drugačnih opravih prišel v Ljubljano. Bil je vedno elegantno oblečen, s kravato po zadnji modi. Njegovi prijatelji smo se ga zmeraj razveselili, saj je v našo vsakdanjost prinesel prijetno spremembo in polno vedrine. Skoraj vedno je prisedel k moji mizi, kaj malega pojedel, nato pa se ob kozarcu vina kmalu razgrel in nam začel pripovedovati zgodbe ali dogodivščine s potovanj, na katerih je očitno znal gledati in opazovati. Stara strast po popotovanjih in spoznavanju novih krajev in ljudi ga vse do zadnjega ni minila. Lepi in kratkočasni večeri so bili to, in kadar smo se jih spominjali, smo si vedno govorili, da bi morali tedaj imeti kak skrit mikrofoni in njegova pripovedovanja posneti, da bi to ohranili za prihodnost; vsi smo namreč z obžalovanjem ugotavljali, da on sam večji del tega ne bo nikoli zapisal. In res ni.

Tudi na Poljšico ga je nekajkrat prineslo, v veliko veselje moje mame, ki ga je tudi rada poslušala, ko ji je, sede v kuhinji, pripovedoval to ali ono dogodivščino iz svojega življenja. Začelo se je navadno že, ko je na zdravje popil prvo šilce domače slivovke in si po njem s hrbtno stranjo roke obrisal usta in si pogladil brke (ki jih, mimogrede rečeno, sploh ni nosil) in se globoko oddihnil, kakor se je, primeroma imel takoj pri roki, oddihnil in si brisal brke posebej iz njegovega Slapa ob Idriji ali iz tistih krajev. Že tako številni družini rojakov, ki živijo v njegovih delih, so se v takih pripovedih pridruževali novi in novi.

V svojo sramoto moram priznati, da sem se velikokrat prej kot on, ki je tako živo pripovedoval, utrudil jaz, ki sem ga poslušal, zato sem ga včasih kar malo na silo zvalil na vrt, kjer sva se začela pomenkovati o sadjarstvu in vrtnarstvu.

Konec leta 1969 sem pri sebi doma, mnogo prepozno, uvedel knjigo obiskov. Pravim prepozno; ko bi jo bil namreč prej, bi bila v njej lepo razvrščena cela galerija znamenitih Slovencev (Oton Župančič, Alojz Gradnik, Juš Kozak, Fran Albreht, Anton Vodnik, Cene Vipotnik, da omenim le nekatere, ki so že pod rušo), ki so me obiskovali v tem samotnem gnezdu, kjer sem *procul negotiis* nemara preveč tjavdan zapravljal življenje, a sodbo o tem prepuščam drugim. Iz te knjige obiskov razbiram, da me je Ciril obiskal 24. oktobra 1973. Nekajkrat, tako se mi vse zdi, sem njegov obisk, ne vem zakaj, pozabil zapisati. Zagotovo vem, da je enkrat pripeljal k meni svojo dolgoletno prijateljico iz Beograda, književnico Miro Alečkovič, o kateri mi je tudi kasneje večkrat govoril, a v Knjigi obiskov to ni zapisano.

V začetku leta 1975 sem se po upokojitvi za stalno naselil na Poljšici. V Ljubljani sva se poslej kdaj pa kdaj srečala le še po naključju. S Portorožem je bilo kakor prej. Leta 1976 je bil Ciril kar trikrat pri meni. Prvič za novo leto; zdi se mi, da je njegov sin takrat silvestroval na Bledu. Drugič 15. aprila, ko se je prav iz Portoroža pripeljal na pogreb moje mame; ta spričo njegovih siceršnjih navad nepričakovana pozornost me je močno ganila. Tretjič je bil pri meni 20. novembra. Takrat me je celo malo prestrašil. Večeralo se je že, ko se nenadoma, ne da bi bil poprej kar koli slišal ali čutil, znajde pred mano v kuhinji lep, velik volčjak in me začne ovohavati. Ko sem ga malce zbezan začel pogovarjati, zaslišim iz veže odsekan Cirilov glas: »Je kdo doma?«, zraven pa je psu že ukazal, naj se lepo vede, ker da je v tuji hiši. Seveda je bil po tej uverturi najin pomenek še pristrčnejši, pes pa se je res kar se da lepo vedel, saj je v kuhinji legel v kot pri štedilniku in ves čas brez sitnosti vsaj z enim ušesom prisluškoval najinemu pogovoru.

Naslednje leto je bil pri meni kar štirikrat: 30. januarja, 27. aprila, nato pa še 11. in 12. maja v zvezi s pisateljskim srečanjem na Bledu. Prvi dan je prišel v družbi z našimi književniki Miro Mihelič, Filipom Kumbatovičem in Milošem Mikelnom, romunskim pesnikom Vasilom Nicolescujem in finsko pisateljico Evo Jaarvi, za katere čare, kot je kazalo, ni bil čisto neobčutljiv. To se je videlo tudi v naslednjih dneh, zlasti na izletu v Bohinj, ko se je na pikniku ob jezeru prav po mladeniško razživel. Takrat sem ga edinkrat videl tudi plesati in moram reči, da je bil pri tem sila gibčen. V sončnem in toplem popoldnevu majskega dne, ko so prišli na Poljšico omenjeni pisatelji, so se razživali prav vsi, posebno še romunski pesnik Nicolescu, ki so mu pogled na pomladno pokrajino, briozno goslanje čričkov na travniku pod hišo, posebej pa še pogled na cvetočo kutino, ob kateri se je ves raznežen spomnil rojstnega kraja, kjer so, kot je povedal, celi nasadi teh

dreves, spodbodli, da je še isti večer napisal pesem *Čričkov dol* (Vale de greere). Drugi najbolj evforičen človek tega dne je bil vsekakor Ciril, ki ga je očitno razvnela navzočnost mlade finske pisateljice.

Še nepozabnejši je bil naslednji dan, 12. maj. Kot šolarčki z dolgočasnih in dolgoveznih predavanj so na moje vabilo in pobudo pobegnili k meni na Poljšico: Mario Vargas Llosa, znameniti perujski književnik, čigar roman *La ciudad y los perros* sem z naslovom *Mesto in ščeneta* pred časom prevedel v slovenščino, pisatelj, ki je bil tedaj predsednik mednarodnega PEN, simpatičen štiridesetletnik, ki je dobro govoril tudi francoščino, saj je precej let živel v Parizu, in razumel tudi italijanščino; furlanski pisatelj Morandini z ženo, oba prav ljubezniva človeka, Cirilova prijatelja, ki ju kasneje, ne vem, iz kakšnega razloga, ni bilo več na Bled, a sta me spet in spet vabila, naj ju obiščem v laškem Vidmu, pa tega še nisem storil. Četrti v tej družini ubežnikov je bil kajpak nepogrešljivi Ciril, zase pa bi lahko rekel z Dantejem: *fui quinto tra cotanto senno*.

Mizo in klop in stole smo v toplem opoldnevu postavili pod cvetočo češnjo, kot gostitelj sem jim dal pokusiti osem let staro slivovko in deset let star češnjevcev, oboje moj lastni pridelek, nato pa prinesel še malo prigrizka, da smo laglje pili belokranjsko črnino, ki tisto leto ni bila ravno najboljša, a to prednost pred kupljenimi vini je vendarle imela, da je bila narejena iz grozdja. V prijazni senci pod češnjo smo nato marsikatero razdrli, poslušali Vargas Lloso, ki je za južnjaka proti pričakovanju malo zgovoren, načeli furlansko vprašanje, a večji del tega skoraj štiriurnega srečanja smo vsi z največjo zavzetostjo poslušali Cirila, ki je tisti dan obujal spomine predvsem na svoje šolanje v srednji šoli v Tolminu, ki je bila takrat kajpak italijanska. Poleg daru pripovedovanja mu ni manjkalo niti igralskega daru. Še zdaj ga vidim in slišim, kako v neoporečni italijanščini pripoveduje svoje storije, kako z italijanskim učiteljem dviguje prst na katedru in očitajoče graja sina italijanskega postajenačelnika, po rodu iz Siene, otroka, ki je bil po vsej podobi precej trdobačen in, kar se je profesorju zdelo še bolj nezaslišano, tudi zelo slab v italijanščini, in najbrž ne čisto brez grenkobe postavlja njemu in razredu za zgled Cirila, tega barbara in dovčerajšnjega pastirja in kmetavza, ki doma brblja čuden, ljudem in bogu nerazumljiv jezik, tu v šoli pa zdaj, ko ima to srečo, da živi v visoko kulturni državi z dvatisočletno tradicijo, piše najboljše in najlepše proste spise v italijanščini, jeziku kulturnih in izomikanih ljudi, kar tisti, od koder je prišel, niso. Še enkrat naj zapišem: škoda, da nisem imel kje skritega magnetofona.

Ko smo se čez nekaj ur vrnili na Bled, je bilo tam kajpak mnogokaj narobe, ker so udeleženci srečanja močno pogrešali predvsem predsednika Vargas Lloso, Cirila pa je mrzlično iskala televizija.

Na srečanju pisateljev leta 1978 Cirila ni bilo. Kot sem zvedel od njegovih prijateljev in kot mi je kasneje pravil sam, so zdravniki, ki so

mu najprej zdravili eno ali dve drugi bolezni, po naključju odkrili pri njem v trebušni steni anevrizmo, pa si je na nasvet dr. Košaka, ki ga je nato tudi operiral, dal del aorte zamenjati z umetno; če se prav spominjam, je govoril o dvaintridesetih centimetrih. Ugotovitev, da tudi on, ki je bil celo življenje zdrav kot dren, lahko zboli, ga je sprva kar precej prizadela in potrla, a po uspeli operaciji je bil kmalu spet stari, podjetni Ciril. Pri meni se je tisto leto, še ne povsem zdrav, oglasil 19. julija. Takrat je bil nekaj časa pri Vidmarjevih v gradiču pri Sv. Ani nad Tržičem, koder je bil tedaj na počitnicah tudi Miroslav Krleža. K meni je prišel, tako mi je sam povedal, ker se je za tisti dan napovedala na obisk pri Sv. Ani Milka Planinc, sekretarka hrvatske partije. Njemu, kot je rekel, do takih srečanj ni. Ostal je kar precej dolgo in mi govoril o svojih zdravstvenih težavah in operaciji. Videl sem, da je nehal kaditi, čeprav je bil prej strasten kadilec, kavo pa je še vedno kuhal močno in gosto, da bi skoraj žlica stala v njej. Imel sem občutek (tudi sam mi je povedal, kako mu je dr. Košak rekel, da z umetno aorto živi še trideset let), da bo kmalu spet pri trdnem zdravju. Več najinih pomenkov se je tisti dan sukalo tudi okoli ribeza, črnega in rdečega, ki sta se prav tedaj zrela ponujala mimoidočim. Ob slovesu sem mu za gostiteljico pri Sveti Ani Nado Vidmarjevo nabral košarico obojega.

Ciril si je res nenavadno hitro in lepo opomogel, saj je še isto jesen v družbi beograjske prijateljice Mire Alečković naredil dolgo potovanje z avtom v Katalonijo, Španijo in Južno Francijo. K meni ga je prineslo šele naslednje leto maja, najprej na večer sedmega, dva dni pred mednarodnim pisateljskim srečanjem na Bledu. Nemara tedaj, lahko pa tudi kdaj poprej sem od njega, ki z besednim razkazovanjem prijateljskih čustev ni bil kdove kako radodaren ali razsipen, slišal prav laskavo izjavo: »Kadar me doma (mislim je Portorož!) prime spleen (rekel je hudomušno: »plin), sedem v avto in se pripeljem k tebi.« Tisti večer mi je precej na dolgo z zanj značilnim mojstrstvom pravil zgodbo o Akakiju Akakijeviću. Kot se je izkazalo kasneje, tega dela ni imel le v glavi, temveč tudi na naklu oziroma na papirju, saj je, kot so govorili ob smrti, ostal nedopisan samo konec; kako si ga zamišlja, pa je menda povedal Miri Alečković, ki ga je zaradi spleta okoliščin, da je tisti čas v Kliničnem centru v Ljubljani ležal tudi na smrt bolni maršal Tito, v zadnjih dneh bolezni edina lahko obiskovala.

Popoldne 8. maja se je Ciril pripeljal k meni na obisk v spremstvu članov slovenskega PEN centra Mire Mihelič, Miloša Mikelna in Elze Jerebove. Čez dva dni pa so se zbrali pri meni: Ciril, italijanski pesnik Ugo Fasolo in novinarka Radia Koper Ivica Tratnik. Sestanek je bil delaven. Treba je bilo pregledati prepesnitve Župančičevih pesmi, ki jih je po dobresednem proznem prevodu Ivica Tratnikove opravil Fasolo. Revizijo prevodov sem opravil že poprej, zdaj je bilo treba le uskladiti moje pripombe s prevajalčevim mnenjem. Cirila kot dobrega poznavalca italijanščine sem v tem primeru poprosil ne le, naj nam dela družbo, tem-

več tudi za pomoč. V nekolikanj vetrovnem popoldnevu smo si postavili mizo v zavetje pred hišo in po napornem nekajurnem delu nalogo tudi opravili. Da nam je šlo tako hitro od rok, imam nekaj zaslug, ker nikakor nisem pustil, da bi se Ciril in Fasolo zapletala v kake sicer zanimive pomenke, ki s prevodom niso imeli nič opraviti, ali da bi Ciril začel pripovedovati svoje zgodbe, ker sem ju vselej, kadar sta hotela zapluti na neznana morja, nemara celo malce nevljudno klical nazaj h korekturam. Mudilo se je tudi zato, ker je g. Fasolo imel namen že naslednje jutro odpotovati nazaj v Benetke. S Cirilom sva se zatem še dva dni videvala na Bledu, nato pa sva si rekla zbogom, ne da bi bil kdo količkaj slutil, da se vidiva zadnjič.

Preden se je odpravil na tisto poslednje potovanje, ki se z njega doslej ni še nihče vrnil, je šel leta 1979 še v Južno Ameriko, nato pa v Sovjetsko zvezo. Kdo ve, kaj ga je tako neustavljivo gnalo na ti dve dolgi romanji. Ali morda res slutnja bližnjega konca? Sicer je Ciril, kot sem že omenil, vse življenje rad hodil po svetu, kadar je le imel priložnost za to, kakor je tudi res, da je bil ta svetovljan in nemirni popotnik vse življenje neznansko navezan na domovnico v dolini Idrije in mu je bila le domača vas in njeni ljudje in posebneži in njihove usode vir navdiha za pisateljsko snovanje. O tistem, kar je doživljal na teh potih križem svet, je le pripovedoval v prijateljskih družbah, zapisal pa najbrž malo ali nič, kar je škoda. Kje vse je bil v Južni Ameriki, ne vem, a kronisti bržčas vedo. Na poti po Sovjetski zvezi pa je prišel prav do Irkutska in do Bajkalskega jezera sredi Azije. Iz Irkutska mi je 23. avgusta tega leta pisal razglednico. Ker je zadnja pošta, ki sem jo dobil od njega, naj jo navedem:

Nikec,

pošiljam ti šamanov kamen (to je čer na sredi omenjenega jezera, ki jo prikazuje fotografija; op. N. K.) in veliko pozdravov z Bajkala. V Irkutsku sem kupil Novelas ejemplares in že vse prebral.

Ciril

Pridem po ribez.

Razglednico sem verjetno dobil proti koncu avgusta, nato pa čakal, kdaj se bo dragi gost oglasil. Ko ga ni in ni bilo, sem se začel zanimati pri njegovih ljubljanskih prijateljih, kaj je z njim, pa nisem zvedel nič razveseljivega. Če se ne motim, mi je prav Mira Mihelič povedala, kako ga je takoj po vrnitvi iz Sovjetske zveze doma v Portorožu obšla huda slabost, ob kateri je imel le še toliko moči, da je po telefonu poklical enega od domačih (ali hčer ali sina?), potlej pa da so ga odpeljali v bolnišnico. Zdravniki so postavili nekaj diagnoz in ga zdravili tako in drugače. Pravo so postavili precej pozno, če že ne prepozno. Medtem sem zvedel, bilo je decembra, da so ga poslali na rehabilitacijo v Igalo. Takoj sem mu pisal tja pismo z željami za čimprejšnjo ozdravitev, a

pismo dobil čez okoli deset dni nazaj. Bilo je nič kolikokrat prežigosano in na njem je med drugim pisalo tudi to, da je naslovljenec odpotoval, Spet sem povprašal v Ljubljani, kako je z njim, pa zvedel, da mu v Igalu v njegovi bolezni niso vedeli pomagati in da je zdaj doma, da pa z njim ni dobro. Mogoče je tedaj že kdo vedel za novo diagnozo: maligni tumor v možganih. Napisal sem še eno pismo, tokrat v Portorož, priložil tudi ono prvo v Igalu, pa spet zaman čakal na odgovor.

Osemindvajsetega januarja ob 13 h popoldne sem čisto zoper svojo navado odprl radijski sprejemnik in tam mi je med drugimi novicami udarilo na uho kratko sporočilo, da je pisatelj Ciril Kosmač umrl.

* * *

Kaj se dogaja s pisatelji po smrti, je Ciril sam duhovito, pa tudi malce zajedljivo opisal na začetku svoje *Balade o trobenti in oblaku*. Vse kaže, da tudi z njim ne bo drugače.

Pogreb je bil slovesnejši, kot si ga je bil sam želel, glede kraja pokopa pa so mu ustregli. Na zadnjo pot na pokopališče v Roče ga je pospremilo veliko ljudi; tudi cvetja in vencev, in zastav in petja in godbe se ni manjkalo. Bilo je v sredo 30. januarja popoldne. Dan je bil mrzel in vetroven; kdaj pa kdaj je izpod svinčeno sivega neba začel pršiti droben dež, pa kmalu spet prenehal. V dolini je bilo kopno, po okoliških strminah in rebreh pa bele, že malce umazane krpe snega. Nekaj mokrega snega je bilo tudi še v senci pod pokopališko cerkvijo.

In tam, na skromnem vaškem pokopališču, v grobu zraven nekaterih domačih, počiva zdaj pepel tega zlahtnega in dobrega prijatelja, ponosnega človeka, ki je mnogo svojega ponosa vdihnil tudi svojim najuspelejším literarnim likom: Očku Orlu, Hotejcu, Temnikarju, pisatelja, čigar delo ni bogve kako obsežno, je pa zato tehtnejše in zrelejše, barda rodne doline in njenih ljudi, ki bo in bodo poslej nepreklicno živeli v zavesti njih, katerim ni mar samo to, »kaj posojila neso in kaj kupčije.«

Ob koncu tega spominskega pisanja o dragem prijatelju bi rad zapisal le še to, da se po njegovi, vsaj zame nenadni in nepričakovani smrti, ko je komaj dopolnil dobrih devetinšestdeset let, v tem malo prida življenju počutim še bolj siromašen in sam.

Poljšica, maj 1980

DODATEK O KRESU 1980.

Ko sem obujal spomine na prijatelja Cirila Kosmača, sem ves čas živel v prepričanju, da kakega daljšega pisanja od njega nisem nikoli dobil, pač pa le pozdrave s potovanj, kratka sporočila ali voščila in podobno. Potlej sem se domislil, da mi je po izidu mojega Prešerna v zbirki Znameniti Slovenci s kratkim spremnim pismom poslal sarajevsko literarno revijo *Odjek*, v kateri je v aprilski številki leta 1977 izšla od

sile pohvalna ocena tega dela, ki je je bil tudi on vesel. Revijo imam, spremno pismo pa sem nekam založil. Ko sem nato v deževnih dneh okoli kresa brskal po arhivu in iskal neki Župančičev rokopis, mi je po naključju prišlo v roke daljše Cirilovo pismo, ki sem nanj čisto pozabil. Dobil sem ga 12. februarja 1975 in je odgovor na pisanje, ki sem mu ga poslal, ko sem 8. februarja, ob obletnici Prešernove smrti, v *Delu* prebral njegov, pesniku posvečen spominski članek, ki me je navdušil, saj je daleč presegel večino podobnih zapisov, ki jih moramo ob takih priložnostih poslušati ali prebirati. Ker se mi zdi, da je ta Cirilov odgovor nadvse značilen in nemara več pove o njem, kot sem sam na tehle dvajsetih straneh, naj ga v celoti objavim. Glasi se takole:

Portorož, 11. febr. 75

Na dan sv. Pusta!

Dragi Nikec,

nemara je kar omen, da je tvoje pismo prišlo prav danes, na sam pustni torek. Sic!

Et sic transit —

A vendar me je zelo razveselilo, ker si se oglasil, čeprav dobro veš, da nisem žejen ne slave ne blaga; razveselilo me je, da je v tej naši puščavi še nekaj pokončnih skal, ki vračajo odmev.

In nekaj jih je, hvala bogu, čeprav bolj malo.

Že v soboto popoldne mi je telefonirala Vladoša Simčičeva, češ da me je morala poklicati, ker jo je moje pisanje prizadelo, najprej veselo, ker da sem napisal tako lepo, potem pa žalostno, ker je še bolj začutila gluho puščavo.

V soboto sem bil na novinarskem plesu v kulturnem domu v Trstu. Mitja Ribičič je molčal kot riba. Naš novi konzul, Renko, pa mi je v kasnejši uri, ko je že in vino veritas, rekel, da sem napisal lepo, a da sem z drugo polovico članek popolnoma pokvaril. Vidiš, ta sveta krava je zamukala, kakor zamolklo zategne praznina v gluhi puščavi.

Sinoči je kasno zazvonil telefon. Oglasil se je moški glas, ki se je opravičil, naj ne zamerim, ker me vznemirja ob tako pozni uri, a da je pravkar šele prebral moj članek in se mi mora zahvaliti, čeprav misli, da sem tudi sam le glas vpijočega v puščavi. Vprašal sem ga, kdo je, a je samo povedal, da sva stara znanca in da me je zmeraj cenil zaradi mojega svobodnega duha. Sic! Vse kaže, da sam ni tako svoboden duh, da bi povedal, kdo je!

Danes je hkrati s tvojim pismom prišla razglednica našega dobrega Ladelca. Leži na kliničnem centru. Piše: Na Prešernov dan berem prelepo cvetje tvojih besed, bolj nam v opomin, kakor njemu v spomin. — Na žalost. Ladelc leži na urološkem oddelku. Pravi, da ga bodo še enkrat operirali prav na pustni torek, ko bodo vsi v maškarah, on, sestre in zdravniki. Končuje: kaj hočem, še eno potovanje v neznano!

— Upam, da se bo le vrnil v naše domače pokrajine, pa čeprav niso zmeraj preveč vesele.

Jutri grem v staro Gorico, kjer naši srednješolci pripravljajo Prešernovo proslavo. Sveta nebesa, kako so prisrčni in skromni! Tako, da me kar boli. Pravijo, naj pridem samo zato, da bom s svojo prisotnostjo povzdignil njihov praznik. Vsekakor jim bom skušal povedati vsaj nekaj dobrih in lepih besed.

Vidiš, tako preživljam svoje dneve v krogih svoje domačije.

Če bo z mano le vse dobro in prav, se bom pripeljal v kraje tvoje domačije, ko dobo spet zacvetele jablane.

Prav prisrčne pozdrave mami!

In tebi prav tako!

Ciril

Narodova zgodovina in literatura

Samozavedanje (zavest o sebi) in samozavest

Tone
Peršak

I.

V teh kriznih letih na Slovenskem zelo veliko govorimo in pišemo o svoji zgodovini, o pomanjkljivosti slovenske zgodovine (zgodovino-pisja) in zlasti o našem pomanjkljivem poznavanju lastne zgodovine. Seveda v resnici ne gre toliko za zgodovino-pisje in zgodovino samo, saj je navsezadnje mogoče naštetih že kar precej

tehtnih del s tega področja; gre predvsem za pomanjkanje zgodovinskega spomina, za skoraj popolno odsotnost zavesti o nadvse pomembnih dejstvih in obdobjih iz preteklosti slovenskega naroda. Vendar vse te razprave običajno merijo zlasti na poznavanje naše, v bistvu bližnje preteklosti, predvsem dvajsetega in morda še dela devetnajstega stoletja. Tako si npr. očitamo, da več ne poznamo (priznamo) cele vrste ljudi, ki so že davno pred voditelji revolucije, kovanimi v nebo, teoretično in praktično pripravljali teren zanjo. O t. i. tabu temah najbrž sploh ni več treba govoriti. Ob tem pa pozabljamo, da se podobne manipulacije, zlasti na področju šolske in tako rekoč uradne (politične) zgodovine dogajajo tudi v zvezi z bolj oddaljeno preteklostjo slovenskega naroda. Naj navedem le en sam značilen kuriozum. Najbrž smo Slovenci edini narod na svetu, ki taji, da je v preteklosti že imel lastno samostojno državo. Nič kolikokrat smo že mogli prebrati trditve ali slišati izjave znanih političnih delavcev in drugih izobražencev, ki vztrajno ponavljajo, da imamo Slovenci od leta 1945 prvič v zgodovini lastno državo. Ob tem pa v vsaki boljši zgodovini mimogrede preberemo obilo podatkov o kneževini Karanta-